

Het duivelse dilemma van praktijkgericht onderzoek

Praktijkgericht onderzoek worstelt voortdurend met het dilemma dat het recht moet doen aan de bijzondere praktijksituatie en tevens algemeen geldig moet zijn. Een bevredigende oplossing voor dit dilemma is er (nog) niet.

Frits Simon

De auteur werkt als onderzoeker bij het lectoraat Professionalisering van het Onderwijs van Zuyd Hogeschool. Met dank aan Marcel van der Klink en Erica Baarends. Reacties op dit artikel naar: frits.simon@zuyd.nl

Praktijkgericht onderzoek heeft zich de laatste jaren flink ontwikkeld in het hoger onderwijs. In het hbo heeft dit na de komst van lectoren, vanaf 2001, onder meer geleid tot een gedragscode (Commissie Gedragscode Praktijkgericht onderzoek in het hbo, 2010) en kwaliteitscriteria (HBO-raad, 2011) voor praktijkgericht onderzoek. Dit suggereert wellicht dat er overeenstemming bestaat wat praktijkgericht onderzoek inhoudt, in werkelijkheid spiegelt praktijkgericht onderzoek zich echter vooral aan onderzoek zoals dit overwegend aan universiteiten wordt bedreven (Welten, 2016).

Onduidelijk

Er blijkt nauwelijks eenduidigheid te bestaan over de kwaliteitseisen waarmee een onderzoek praktijkgerichtheid en wetenschappelijkheid combineert. Vooral de mate waarin en de wijze waarop vanuit praktijkgericht onderzoek algemeen geldige uitspraken kunnen worden gedaan blijven onduidelijk. De vraag is echter of men van praktijkgericht onderzoek kan verwachten dat de onderzoeksresultaten algemene geldigheid bezitten. Aan de hand van drie Nederlandse publicaties over praktijkgericht onderzoek (Verschuren, 2009, Van der Donk en Van Lanen, 2011 en Andriessen, 2014) breng ik dit dilemma hieronder in kaart. De publicaties worden door mij kort toegelicht en voorzien van enkele kanttekeningen. Met dit artikel wil ik zodoende een bijdrage leveren aan het debat over de positie van praktijkgericht onderzoek.

Praktijkgericht om een probleem op te lossen

Verschuren (2009) onderscheidt kwaliteitseisen voor theorie- en praktijkgericht onderzoek met als uitgangspunt dat theoriegericht onderzoek zich richt op het ontwikkelen van kennis, en praktijkgericht onderzoek zich richt op het oplossen van problemen. Voor praktijkgericht onderzoek maakt Verschuren nog onderscheid naar onderzoek waarin een grote groep (aangeduid met 'N') of een kleine groep (aangeduid met 'n') van personen wordt betrokken. Ter verduidelijking van Verschurens vergelijking tussen kwaliteitscriteria voor theorie- en praktijkgericht onderzoek is zijn overzicht van kwaliteitseisen hier naast overgenomen (Verschuren, 2009: 48). De laatste kolom in

tabel 1 is toegevoegd ter toelichting op de eisen. Zoals tabel 1 laat zien moet praktijkgericht onderzoek volgens Verschuren aan specifieke én méér kwaliteitseisen voldoen dan theoriegericht onderzoek.

Enkele kanttekeningen

Op basis van de beoogde directe praktische consequenties van en de hoeveelheid kwaliteitseisen voor praktijkgericht onderzoek, valt uit de tabel af te leiden dat praktijkgericht onderzoek aanmerkelijk gecompliceerder is dan theoriegericht onderzoek. Gecompliceerdheid die ontstaat in de betrokkenheid van personen en in de dynamiek van de situatie. Deze gecompliceerdheid wordt echter door Verschuren veronachtzaamd doordat hij vasthoudt aan het zoeken naar algemeen geldige inzichten. Oog hebben voor bijvoorbeeld concrete relaties tussen personen mag blijkbaar niet of nauwelijks afbreuk doen aan de validiteit van het onderzoek. Onduidelijk blijft echter hoe algemene geldigheid te verenigen is met onderzoek in een lokale situatie ofwel hoe situationele concreetheid en algemeenheid te verenigen zijn. Die spanning blijft onopgelost aanwezig. Wat Verschuren parten speelt, is dat zijn eisen op interne en externe validiteit een uitdrukking zijn van een wetenschapsfilosofisch standpunt waarin een sociale werkelijkheid wordt verondersteld waarin onderzoeksresultaten in verschillende situaties in min of meer gelijke mate zouden gelden voor iedereen. Hoewel Verschuren (2009: 123) onderkent dat de aanspraak op algemeen geldige kennis slechts vanuit zijn perspectief op de wetenschap wordt gedeeld, kan men zich afvragen hoe algemene geldige kennis uit praktijkgericht onderzoek voorkomt of van toepassing is. Verschuren is weinig duidelijk over het idee dat in praktijkgericht onderzoek uiteenlopende concrete belangen van 'echte' mensen in 'echte' situaties in het geding zijn, die helemaal niet om een algemeen geldige oplossing verlegen zitten. Het gevolg daarvan is dat Verschuren een vrijwel onuitvoerbaar pakket aan eisen voor praktijkgericht onderzoek formuleert, dat op zijn beurt een voorbeeld is hoe praktijkgericht onderzoek met het dilemma van praktische relevantie en algemene geldigheid wordt opgezaagd.

Eisen (gesteld vanuit)		Theoriegericht	Praktijkgericht		Genoemde criteria vereisen dat het onderzoek zich kenmerkt door, dan wel rekening houdt met...
			N-type	n-type	
Wetenschapsinterne eisen		1. Interne geldigheid 2. Externe geldigheid 3. Controleerbaarheid 4. Cumulativiteit	++ ++ ++ ++	++ + ++ +-	Exactheid, geloofwaardigheid. Generaliseerbaarheid. Navolgbare verzameling van data. Bijdrage aan kennisvermeerdering.
Wetenschaps externe eisen	Object	5. Veranderlijkheid 6. Nieuwe fenomenen 7. (Groeps)processen 8. Intergerelateerdheid 9. Kleine doelgroep	+ + + - -	++ ++ ++ ++ ++	De dynamiek van de lokale situatie. Veel verandering van/in het object. Het proceskarakter van de situatie. Concrete relaties tussen personen. Beperkt aantal betrokken personen.
	Behoeften	10. Begrijpelijkheid 11. Acceptatie/legitimiteit 12. Onderzoek als leerproces	- - -	+- +- ++	Inzichtelijkheid voor betrokkenen. Aanvaardbaarheid voor betrokkenen. Het bewerkstelligen van veranderingen.
	Kennis	13. Holisme 14. Multidisciplinariteit 15. Manipuleerbaarheid	- - -	+- + +	Bieden van samenhangend inzicht. Bieden van samenhangend inzicht. Zicht op interventiemogelijkheden.

Tabel 1: Verschurens kwaliteitseisen voor onderzoek (met toegevoegde toelichting)

Praktijkonderzoek voor de verbetering van de eigen praktijk

Voor Van der Donk en Van Lanen is praktijkonderzoek bedoeld om de eigen praktijk te begrijpen en verbeteren. Zij richten zich daarbij speciaal op zorg, welzijn en onderwijs (Donk, van der, & Lanen, van, 2009, 2011). Het specifieke van praktijkonderzoek verhelderen ze aan de hand van een aantal kwaliteitscriteria waarbij ze, net als Verschuren, validiteit en betrouwbaarheid als uitgangspunt nemen voor de kwaliteit voor praktijkonderzoek. Ze sluiten aan bij het werk van Anderson en Herr (1999) door in hun uitwerking de door deze auteurs vijf onderscheiden typen van validiteit over te nemen.

Aan de hand van de klassieke onderzoekscyclus: oriënteren / verzamelen / analyseren / presenteren, werken Van der Donk en Van Lanen na hun introductie van de validiteitseisen de kernactiviteiten binnen onderzoek uit. Alle elementen uit gangbare onderzoeksmethodes, zoals het formuleren van een onder-

zoeksvraag en methoden voor dataverzameling, komen aan bod. Binnen de onderzoekscyclus reserveren zij voor de onderzoeker de gebruikelijke koersbepalende rol.

Enkele kanttekeningen

Van de door de auteurs naar voren gebrachte validiteitseisen zou men speciale consequenties verwachten voor de manier waarop onderzoek wordt opgezet en uitgevoerd. Op basis van deze validiteitscriteria zou men onderzoeksmethoden op vooral een proces- en dialooggeoriënteerde grondslag verwachten. De vijf onderscheiden criteria blijken echter geen enkel zichtbaar gevolg te hebben voor de manier waarop de auteurs praktijkonderzoek uitwerken. Ze geven weliswaar aan dat de criteria gebruikt kunnen worden om achteraf de validiteit van het onderzoek te toetsen, maar het is een gemiste kans door deze criteria niet mee te nemen in de opzet en uitvoering van het onderzoek. Daarmee veronachtzamen Van der Donk en Van

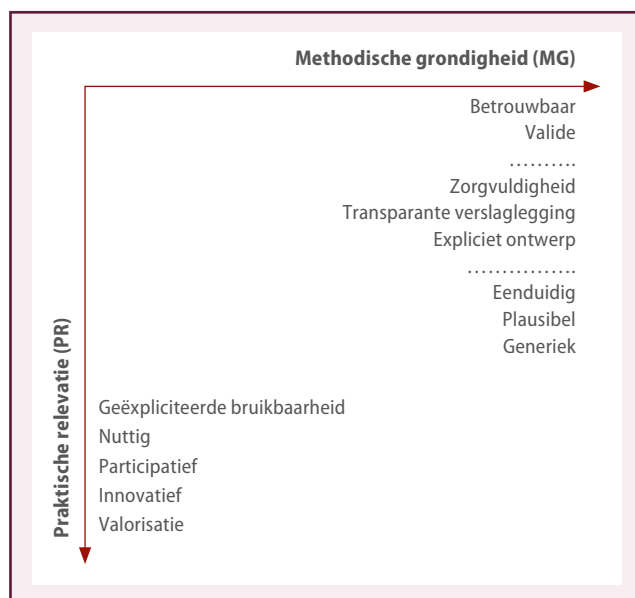
	1. Resultaat-validiteit	2. Procesvaliditeit	3. Democratische validiteit	4. Katalyserende validiteit	5. Dialogische validiteit
Typering van waaraan te voldoen	Het leveren van een bruikbare oplossing voor het probleem.	De aanpak moet passen bij de gebruikelijke leerprocessen van de werknemers en/of binnen de organisatie.	De uitvoering van onderzoek vindt plaats in overleg met alle belanghebbenden.	Het bevorderen van een beter begrip van de beroepspraktijk.	Het onderzoek wordt kritisch gevolgd door derden.

Tabel 2: Van der Donks en Van Lanens validiteitseisen

Lanen de potentie van hun validiteitscriteria. Die criteria zijn er volgens de oorspronkelijke auteurs, Anderson en Herr, juist om de onderzoeker voortdurend voor ogen te laten houden wat er voor een bepaalde groep van mensen toe doet en hoe deze de werkelijkheid ervaren. Anderson en Herr hebben de criteria juist bedoeld als voorzet voor praktijkonderzoek dat kijkt naar welke belangen zijn gediend met de uitkomsten en of het onderzoek in zijn opzet en uitkomsten sociale rechtvaardigheid bevordert. Dat Van der Donk en Van Lanen kiezen voor de uitwerking van de klassieke onderzoeksmethoden heeft als gevolg dat de door hen voorgestane uitwerking van praktijkonderzoek niet kan voldoen aan de door hen zelf vereiste criteria voor validiteit. Het is duidelijk dat zij ook last hebben van het dilemma om te kiezen tussen de eis tot algemene geldigheid zoals die in standaardwerkwijzen van onderzoek zit opgesloten en de bijzonderheid van de lokale situatie van de praktijk, hoewel zij zich eigenlijk niet bewust lijken van die last.

Praktisch relevant en methodisch grondig

Als derde sta ik stil bij het werk van Andriessen (2014), lector bij het lectoraat Methodologie van Praktijkgericht Onderzoek. Met het vraagteken in de titel van zijn lectorale rede 'Praktisch relevant én methodisch grondig?' wijst Andriessen op een veronderstelde tegenstelling tussen praktische relevantie en noodzakelijke methodische grondigheid van onderzoek. Volgens hem bestaat deze tegenstelling echter niet omdat het praktijkgerichte onderzoek bijdraagt aan én fundamenteel inzicht biedt in de praktijk. Bijdragen aan fundamenteel inzicht wordt door Andriessen gelijkgesteld aan het leveren van algemeen geldige kennis over vragen die ingegeven zijn door de beroepspraktijk.

Figuur 1: Andriessens kwaliteitseisen voor praktijkgericht onderzoek

Er bestaat voor Andriessen wel een onontkoombare spanning tussen praktijkrelevantie en methodische grondigheid. Hij stelt dat naarmate de grondigheid toeneemt, de praktijkrelevantie afneemt (zie figuur 1, ontleend aan Andriessen, 2014: 28).

Andriessens kwaliteitseisen voor praktijkrelevantie van onderzoek, zoals bijvoorbeeld 'bruikbaarheid' (is het nuttig?) of 'participatief' (sluit het aan bij vragen uit de praktijk?) staan in zijn optiek op gespannen voet met de eisen van methodische grondigheid, zoals betrouwbaarheid en validiteit. Naarmate de verschillende eisen sterker worden, treedt er blijkbaar een verwijdering op tussen praktijkrelevantie en methodische grondigheid. Deze verwijdering wordt verder geïllustreerd doordat Andriessen onderzoek op bachelorniveau koppelt aan bescheiden grondigheid en beperkte, situatiegebonden relevantie. PhD-onderzoek koppelt hij daarentegen aan aanzienlijke grondigheid en beduidende maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie.

De verwijdering tussen praktische relevantie en methodische grondigheid is bij Andriessen een onvermijdelijke uitkomst omdat betrouwbaarheid en validiteit in hun klassieke betekenis van algemene geldigheid leidend blijven. Situatiegebonden onderzoek kan daar volgens hem niet aan voldoen.

Opvallend is dat Andriessen (2014: 19) instemt met een dynamisch perspectief op de sociale werkelijkheid, die door hem als talig, meervoudig en waarschijnlijk wordt gekarakteriseerd. Vanuit een dynamisch perspectief kan er geen sprake zijn van kennis die langer houdbaar is dan het moment waarop deze tot stand komt. Dit staat op gespannen voet met het idee van 'algemene geldigheid' van kennis. Daarbij komt dat Andriessen onderkent dat een sociale werkelijkheid reflexief is: mensen reageren op een onderzoek, zodat de onderzochte werkelijkheid vervolgens verandert. Sociaal wetenschappelijk onderzoek loopt daardoor bij wijze van spreken altijd achter zijn eigen 'feiten' aan.

Enkele kanttekeningen

Door zijn aandacht voor de voortdurende dynamiek van de sociale werkelijkheid wijst Andriessen op de performatieve aspecten van onderzoek; dat wil zeggen dat onderzoek onbedoelde en/of onopgemerkte gevolgen heeft voor de deelnemers aan het onderzoek en de omgeving waarin het onderzoek wordt gedaan. Niet alleen loopt onderzoek daarom achter de 'feiten' aan, maar het is een logische veronderstelling dat onderzoek daardoor zelfs zijn 'feiten' creëert. Voor de visie op validiteit en betrouwbaarheid als kwaliteitseisen voor sociaalwetenschappelijk onderzoek zou men op basis van een dynamisch perspectief op de sociale werkelijkheid daarom aan aantal consequenties verwachten. Immers, als er al sprake zou zijn van algemene geldigheid, zal deze van uiterst korte duur zijn. Deze consequenties worden echter door Andriessen niet getrokken. En dat leidt tot een weinig consequente positie met

betrekking tot de praktische relevantie en methodische grondigheid van onderzoek. Het onderschrijven van een dynamische sociale werkelijkheid nodigt uit tot een visie op onderzoek waarin validiteit en betrouwbaarheid in de betekenis van algemeen geldend niet leidend kunnen zijn. Uitgaan van een dynamische sociale werkelijkheid zou daarom om doordiening vragen van de praktijk en methodologie met onvoorspelbaarheid, onzekerheid, complexiteit, instabiliteit en de aanwezigheid van waardeconflicten als kenmerkend. Algemeen geldige uitspraken over een praktijk zouden dan helemaal niet hoeven om toch methodologisch grondig onderzoek te doen. Je zou eerder een methodologie van de momentopname verwachten.

De door Andriessen onvermijdelijk geachte spanning tussen praktijkrelevantie en methodische grondigheid, gevoegd bij een dynamische interpretatie van de werkelijkheid, illustreren opnieuw het dilemma waarmee praktijkgericht onderzoek wordt geconfronteerd. Door de verbinding van algemene geldigheid met de bijzonderheid van de praktijksituatie dient zich als vanzelfsprekend een moeilijke, zo niet onoplosbare geloofskwestie aan. Een geloofskwestie, die overigens door Andriessen ook in een latere publicatie niet wordt opgelost met de introductie van zogenaamde universele kwaliteitscriteria voor praktijkgericht onderzoek (Andriessen & Butter, 2016).

Twee geloven op een kussen

Bij de hierboven aangehaalde auteurs valt een dubbelwaardige positie te constateren in hun benadering van praktijkgericht onderzoek doordat ze in hun werk algemene geldigheid trachten te verbinden met praktijkrelevantie. Zij ondervinden een duivels dilemma omdat ze in beginsel oog hebben voor de bijzondere dynamiek in een praktijk, maar tegelijkertijd lijken ze te vinden dat ze die dynamiek zo moeten onderzoeken dat deze ontdaan wordt van zijn bijzonderheid. Alsof de praktijk toch 'slechts' een variatie op een bovenliggend thema is. Het oogt alsof er een taboe ligt op het loslaten van het idee van algemene geldigheid, alsof het onderzoek dan niet meer wetenschappelijk genoemd kan worden. Het is jammer dat de toon binnen deze publicaties over praktijkgericht onderzoek daarvoor defensief wordt. Die toon komt pregnant tot uitdrukking in het vraagteken in de titel van de lectorale rede van Andriessen, maar ook Verschuren spreekt over miskenning van praktijkgericht onderzoek. Terwijl in de geraadpleegde publicaties diverse aanzetten te vinden zijn om het debat op een andere wijze te

voeren. Bijvoorbeeld door tot uitgangspunt te nemen dat de dynamiek van een praktijkgericht onderzoek tot een uiterst gecompliceerde bezigheid maakt en een voortdurende inspanning vraagt om aan vele eisen van zorgvuldigheid te voldoen. 'Algemene geldigheid' zou daarbij laag of helemaal niet op het lijstje van eisen hoeven te staan, mits aan vele andere eisen van zorgvuldigheid is voldaan.

Een dialoog tussen onderzoekers, en tussen onderzoekers en professionals in de praktijk over dit type onderzoek, zou erdoor geholpen zijn. Als praktijkgericht onderzoek zich alleen kenmerkt doordat de vraagstelling uit de praktijk voortkomt maar vervolgens de bijzonderheid van de praktijk uit het oog wordt verloren, zal dat de bereidheid om aan onderzoek mee te doen niet ten goede komen. Wat vooral zal helpen is een dialogische wijze van onderzoek doen, waarin wat geldig is in een gezamenlijke inspanning tot stand wordt gebracht.

Referenties:

- Anderson, G. L., & Herr, K. (1999). The new paradigm wars: is there room for rigorous practitioner knowledge in schools and universities? *Educational Researcher*, 28 (5), 12-21.
- Andriessen, D. (2014). *Praktisch relevant én methodisch grondig? Dimensies van onderzoek in het hbo*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Andriessen, D., & Butter, R. (2016). Doe recht aan de diversiteit. Kwaliteitscriteria voor onderzoek in het HBO. *Thema. Tijdschrift voor Hoger Onderwijs & Management*, 23 (1), 20-25.
- Commissie Gedragscode Praktijkgericht onderzoek in het hbo. (2010). *Gedragscode praktijkgericht onderzoek voor het hbo. Gedragscode voor het voorbereiden en uitvoeren van praktijkgericht onderzoek binnen het Hoger Beroepsonderwijs in Nederland*. Den Haag: HBO-raad.
- Donk, C. van de, & Lanen, B. van (2009). *Praktijkonderzoek in de school* (2012 ed.). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Donk, C. van de, & Lanen, B. van (2011). *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn* (2015 ed.). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- HBO-raad. (2011). *Kenmerken, randvoorwaarden en criteria van praktijkgericht onderzoek*. Den Haag: HBO-raad.
- Verschuren, P. (2009). *Praktijkgericht onderzoek. Ontwerp van organisatie- en beleidsonderzoek* (2011 ed.). Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Welten, R. (2016). Verjaag het spook van het onderzoek. En houd op de universiteit te kopiëren. *Thema. Tijdschrift voor Hoger Onderwijs & Management*, 23 (1), 16-19.

